

ЗМЯСТОЎНАЯ РАЗНАСТАЙНАСЦЬ УЧЫНКАЎ ДЗЯЦЕЙ У АПАВЯДАННЯХ СА ЗБОРНИКА “АСТАП” МІХАСЯ ЛЫНЬКОВА

Лебедзеў Аляксандр Уладзіміравіч

настаўнік беларускай мовы і літаратуры дзяржаўнай установы
адукацыі “Сярэдняй школа № 26 г. Магілёва”;
магістр філалагічных навук
(в. Новае Пашкава, Рэспубліка Беларусь)

У артыкуле разглядаецца праблема выяўлення ўчынка літаратурнага героя. Вызначаюцца апавяданні са зборніка “Астап” Міхася Лынькова, у якіх адлюстраваны вобразы дзяцей, чые ўчынкі кваліфікуюцца і намінаюцца. Артыкул будзе цікавы выкладчыкам філалагічнага профілю, настаўнікам беларускай мовы і літаратуры, студэнтам філалагічных і педагогічных спецыяльнасцей ВУНУ.

У працэсе выкладання беларускай літаратуры ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі заўважана, што для аналізу мастацкіх твораў аўтары дапаможнікаў па вучэбным прадмеце “Беларуская літаратура” прапаноўваюць вучням заданні па выяўленні і інтэрпрэтацыі ўчынкаў літаратурных герояў. Аднак заданні такога кшталту звычайна цяжка выконваюцца вучнямі, паколькі яны не валодаюць неабходным інструментам – тэрмінам “учынак літаратурнага героя”. Тэрміна “учынак” у бытавым яго ўжыванні яўна недастаткова. А тэрмін “учынак літаратурнага героя” ў паняцціным (літаратуразнаўчым) яго ўжыванні не прадстаўлены ні ў слоўніках, якія ўваходзяць у вучэбныя дапаможнікі “Беларуская літаратура” для V–XI класаў, ні ў іншых гласарыях: “Беларуская дзіцячая літаратура ў тэрмінах і паняццях” А. Макарэвіча і В. Караткевіча, “Літаратуразнаўчым слоўніку” В. Рагойшы, “Слоўніку літаратуразнаўчых тэрмінаў” М. Лазарука і А. Ленсу, “Слоўніку літаратуразнаўчых тэрмінаў для школьнікаў” І. Ялынцавай і інш.

Наўнасць праблемы канстатуе Т. Швяцова: “Сярод літаратуразнаўцаў няма адзінага пункту гледжання аб тым, што ёсць учынак літаратурнага героя” (пераклад. – А. Л.) [6, с. 29]. Літаратуразнаўцы імпануе пазіцыя калегі: “М.М. Бахцін настойваў на тым, што ўчынак – феномен, ён не можа быць транскрыбаваны ў тэрмінах” (пераклад. – А. Л.) [6, с. 27]. Разам з тым Т. Швяцова лічыць прымальным для літаратуразнаўства сфармуляванае М. Селэзнёвай азначэнне тэрміна “учынак літаратурнага героя”: “З’яўляючыся асноўным прынцыпам адлюстравання дзеючых асоб у літаратурным творы, учынак ўключае ў сябе знешнія адчувальныя формы іх паводзін, а таксама ўнутраны стан засяроджанасці думак, задуменнасці і моцныя душэўныя ўражанні, якія перажывае персанаж” (пераклад. – А. Л.) [6, с. 29].

Т. Швяцова [6] разглядае ўчынак літаратурнага героя як узроўневую сістэму. У адпаведнасці з ёй мадэль учынка складаецца з паслядоўных этапаў: матыў, мэта, сродак, дзеянне, вынік. Гэтая мадэль прыменена для аналізу ўчынкаў дзяцей у апавяданнях са зборніка “Астап” М. Лынькова.

Хоць вобразы дзяцей адлюстраваны ў дзесяці з адзінаццаці апавяданнях са зборніка “Астап”, але ўчынкі дзяцей прадстаўлены ў трох апавяданнях: “Васількі”, “Дзіцячы башмачок”, “Пацалунак”. Гэтыя і іншыя ўзоры “малой прозы” М. Лынькова сістэматычна даследаваны літаратуразнаўцамі. Аднак публікацыі, прысвечаныя непасрэдна выяўленню ўчынкаў дзяцей, іх кваліфікаванню і намінаванню, нешматлікія. Дадзеную праблему кантэкстуальна закранаюць В. Каваленка [2], Ф. Куляшоў [3], А. Шарапава [5], якія разглядаюць учынак Міколкі (“Васількі”) і намінаюць яго *помстай*. Яе прычыну выяўляе Ф. Куляшоў: “Больш і нянавісць нарадзілі прагу помсты ворагу, выклікалі жаданне ўсімі сіламі і сродкамі знішчаць яго” [3, с. 117].

Міколку наўрад ці трэба абвінавачваць у прынятым рашэнні (знішчыць людзей, хай і *матываваў*) праз *матыў*: немцы забілі яго сястрычку і маці. Пазбавілі не толькі родных, але і шчаслівага дзяцінства. *Мэта* – расправіцца з карнікамі – з’яўляецца ў Міколкі, напэўна, яшчэ ў садзе, калі ён знаходзіць целы родных: “...Каменем навісла над ім неадчэпная думка: нешта ж трэба зрабіць” [4, с. 10]. Але, хутчэй за ўсё, задума ўзнікла, калі хлопчык застаўся сам-насам з сабой: “Зашыўшыся

ў каноплі, ён праляжаў усю ноч, пакуль не выплакаў усіх слёз” [4, с. 11]. На карысць гэтай здагадкі сведчыць наступны факт: “А раніцой бачылі людзі, што ён хадзіў чагосьці ў лес” [4, с. 11]. Наведванне лесу, як высвятляецца, не было спосабам развеяцца. Туды хлопчык хадзіў за *сродкам* дасягнення мэты – гранатай. Магчыма, у тую самую ноч ён успомніў, як “... прасачыў раз... як бацька яго разам з другімі дзядзькамі нешта ездзілі ў лес панацы і адтуль прыехалі з пустымі драбінамі. Вазьмі і запытайся тады Міколка: “То вы гранаты і кулямёты вазілі ў лес хаваць...”” [4, с. 8–9]. Сапраўды: *дзеянне* – кіданне зброі ў машыну з немцамі – хлопчык выконвае пры дапамозе ўдала замаскіраванай гранаты: «Міколка... у імгненне вока апынуўся ля самых акон машыны. “Наце ж вам за маці, за сястрычку маю! Ён проста перакінуў у акно нейкі скрутак, загорнуты ў газету” [4, с. 12]. Калі б Міколка выжыў, то *вынік*, напэўна, прытупіў бы яго боль расстання з роднымі: “Асляпляючы слуп агню і жалеза... Пазляталі шапкі з коннікаў, сёй-той бразнуўшы вобзём... З перакошанымі ад страху тварамі беглі салдаты з насілкамі, з лапатамі. Рэшткі машыны дагаралі на дарозе, дыміліся, тлелі на каменных чорных мундзіры” [4, с. 12].

Як і Міколка, **Вулька** (“Пацалунак”) таксама змагаецца разам з усімі за адну агульную народную справу. Ф. Куляшоў уражаны: “Нават маленькая Вулька дапамагае дарослым у іх барацьбе” [3, с. 121]. Учынак – *аказанне дапамогі бабулі* – Вулька выконвае добрасумленна, нягледзячы на гурбы снегу, па якіх дзяўчынка ледзь прабіраецца з цяжкім чыгуноком вугалю і попелу. У сваім учынку Вулька рухае *матыў* выканання просьбы бабулі Аксінні: «А сёння бабуку пагналі немцы ў абоз – вазіць салому. Толькі і паспела яна насыпаць у чыгунок вугалля і неўзабегу шапнуць Вульцы: “Ты будзь разумніцай і, калі я паеду, занясі чыгунок... у гумно... На ток пастаў, ды падалей ад сцен, каб не здарылася пажару, не да-ай то божа! А сама хуценька бяжы назад, пільнай хату...”» [4, с. 42]. Варта заўважыць, што Вулька не разумее, навошта штодзень выносіць вугаль і попел, і нават лічыць бабулю здзіўнай: “Тры дні ўзапар выносіць попел з хаты. Дзе гэта відана, каб так часта попел выносіць, толькі хату студзіць” [4, с. 42]. Яшчэ не цяміць дзяўчынка, навошта заносіць вугаль і попел няблізка ад дома. Падтрымлівае яе ў гэтым пытанні хітры калабарацыяніст сусед Касмыль: “Дык чаго ж ты далёка так нясеш яго?” [4, с. 41]. Аксіння абяцала растлумачыць унучцы, але не паспела. Таму ў дасягненні *мэты* – дагадзіць бабулі – дзяўчынка была гнуткай: “Вось яна і зрабіла ўсё, як загадала бабка...” [4, с. 42]. Каб парадаваць бабулю, Вулька насуперак нязручнасцям выкарыстоўвае дадзены Аксінняй *сродак* – чыгунок: “Вулька... хутка ўзялася за чыгунок. Цяжка яго несці ў адной руцэ. Балюча ўразаецца ў пальцы анучка, у якую завязаны чыгунок. Трэба ўвесць час перамяняць руку” [4, с. 40]. Старанна выконваемае *дзеянне* – штодзённы вынас з дому вугалю і попелу – усё ж не завяршаецца наменным *вынікам*: замест гумна дзяўчынка апаражыла чыгунок у снег: “Вулька... абярнула чыгунок і, абпальваючы далонькі, дзёмухаючы на іх, высыпала з яго вугаль і попел... Вулька пастаяла з хвіліну... і, спяшаючыся, пабегла дахаты, усё думаючы аб тым, што ж скажа яна цяпер бабулі” [4, с. 41–42]. Дзяўчынка зрабіла б па плане, калі б яе не заўважыў здраднік Касмыль, які ўсё ж не прычыніў зла дзіцяці.

Нетыповы для свайго ўзросту учынак здзяйсняе таксама **Барыс** (“Дзіцячы башмачок”). Сямігадовы хлопчык займаецца *судзіцтвам маці*. *Матывам* для ўчынку становіцца рашэнне Нехама выканаць загад гітлераўцаў, якія акружылі мірных жыхароў у лесе: “...Каб зараз жа адышліся ўбок яўрэі” [4, с. 22]. *Мэта* Барыса – супакойць устрыжваную маці. Таму «Абхапіўшы яе калені, усё ўпрошваў маленькі сын: “Ты не пужайся, мама. Гэта не страшна”» [4, с. 23]. У дасягненні мэты хлопчык спадзяецца на вядомы яму сваёй эфектыўнасцю *сродак*: на словы маці, якія яна прамаўляла сыну ў выпадках небяспекі. «“Гэта не страшна”, – так судзіла яна маці ў гэтыя два дні, неаднойчы прыкрываючы яго сваім целам, калі чорныя цені самалётных крылляў праносіліся над імі...”» [4, с. 23]. Сваё *дзеянне* – зварот да мамы – клапатлівы сын жадае завяршыць станоўчым *вынікам*: пераканаць Нехаму не выконваць загад. Аднак, спрабуючы выратаваць ад немінучай смерці Барыса, «...маці адсоўвалася ад яго, мякка, але настойліва адхіляла яго ад сябе. “Беражы яго, Вера”» [4, с. 23].

Вобразы Барыса, Вулькі, Міколкі аб'ядноўвае адна рыса: "Іх учынкi філасофска асэнсаваны" [3, с. 117]. Ф. Куляшоў тлумачыць: "Тое, што яны робяць, асветлена... думкай аб праве свабоднага чалавека змагацца да апошняга дыхання... І таму яны... ідуць насустрач пакутам і смяртэльнай небяспецы" [3, с. 117]. На наш погляд, гэтыя ўчынкi пераканаўча ілюструюць грамадзянска-патрыятычную пазіцыю дзяцей ваеннага ліхалецця, якая актуалізавалася ў ХХІ стагоддзі. Калі ўлічыць, што "Прыкрытэтай задачай урокаў беларускай літаратуры з'яўляецца фарміраванне ў вучняў патрыятычных каштоўнасных арыентацый, павагі да гістарычнага мінулага..." і што "Асабліваю ўвагу неабходна надаваць творам патрыятычнага і грамадзянскага зместу" [1], то апавяданні са зборніка "Астап" М. Лынькова, відавочна, маюць вялікі выхаваўчы патэнцыял.

Такім чынам, пры дапамозе мадэлі ўчынка літаратурнага героя ў апавяданнях са зборніка "Астап" М. Лынькова кваліфікаваны і намінаваны наступныя ўчынкi дзяцей: помста ("Васількі"), дапамога бабулі ("Пацалунак"), суцяшэнне маці ("Дзіцячы башмачок").

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Дадатак 2 «Асаблівасці арганізацыі адукацыйнага працэсу пры вывучэнні вучэбных прадметаў "Беларуская мова" і "Беларуская літаратура"» [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://adu.by/ru/homeru/obrazovatelnyj-protsess-2023-2024-uchebnyj-god/obshchee-srednee-obrazovanie/uchebnye-predmety-v-xi-klassy/belaruskaya-litatura.html>. – Дата доступу: 09.09.2024.
2. Каваленка, В. А. Міхась Лынькоў / В. А. Каваленка // Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя : у 4 т. – Мінск : Беларуская навука, 2002. – Т. 2. – С. 370–412.
3. Куляшоў, Ф. Час выпрабаванняў / Ф. Куляшоў // Міхась Лынькоў : Нарыс жыцця і творчасці. – Мінск : Народная асвета, 1979. – С. 111–168.
4. Лынькоў, М. Збор твораў : у 8 т. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – Т. 2 : Апавяданні і нарысы. 1942–1975. – 542 с.
5. Шарапава, А. В. Міхась Лынькоў (Міхіл Ціханавіч Лынькоў) / А. В. Шарапава // Беларуская дзіцячая літаратура : вучэбны дапаможнік / А. М. Макарэвіч [і інш.] ; пад агульн. рэд. А. М. Макарэвіча, М. Б. Яфімавай. – Мінск : Вышэйшая школа, 2008. – С. 242–267.
6. Швецова, Т. В. Методологические подходы к изучению понятия «поступок литературного героя» / Т. В. Швецова // Вестник Волжского университета имени В. Н. Тапищева. – 2020. – Т. 1, № 1. – С. 26–34.